

мунікабельність, сила «Я» (емоційна стійкість), високий самоконтроль поведінки й здатність брати на себе відповідальність за результат групової діяльності).

Таким чином, почуття гумору фактично є складовою комунікативної компетентності, необхідної всім фахівцям, які працюють у системі «людина – людина». Почуття гумору безпосередньо пов'язане з тією діяльністю (професією, заняттям), яку досліджувані виконують безпосередньо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузнецова Н. Психологическое исследование юмора / Н. Кузнецова / Вопросы психологии. – 1984. –

№ 6. – С. 146–150.

2. Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин. – СПб. : Питер, 2009. – 480 с.

3. Методика многофакторного исследования личности Кеттела [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://psylab.info/Методика_многофакторного_исследования_личности_Кеттела.

4. Новейший психологический словарь / под общ. ред. В. Шапар. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. – 808 с.

5. Оллпорт Г. Личность в психологии / Г. Оллпорт. – М. : КСП + ; СПб. : Ювента, 1998. – 345 с.

6. Теплов Б. Проблемы индивидуальных отличий / Б. Теплов. – М., 1961. – 534 с.

7. Шадриков В. Психология деятельности и способности человека / В. Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 318 с.

8. Т-критерій Стьюдента [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.

УДК 159.9.01:159.923.2

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНОГО ОБРАЗУ Я ОСОБИСТОСТІ

Щербак Т.І., к. психол. н., доцент
кафедри практичної психології

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті висвітлено основні теоретичні та методологічні проблеми, пов'язані з дослідженням віртуального образу Я. Віртуальний образ Я розглядається як особлива настановна модель та в рамках єдиної системи з метою подолання методологічних труднощів, що виникають при його вивченні.

Ключові слова: *віртуальний образ Я, віртуальна реальність, самопрезентація, система, теоретико-методологічні проблеми вивчення віртуального образу Я.*

В статье освещены основные теоретические и методологические проблемы, связанные с исследованием виртуального образа Я. Виртуальный образ Я рассматривается как особая установочная модель и в рамках единой системы с целью преодоления методологических трудностей, возникающих при его изучении.

Ключевые слова: *виртуальный образ Я, виртуальная реальность, самопрезентация, система, теоретико-методологические проблемы изучения виртуального образа Я.*

Shcherbak T.I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL STUDY PROBLEMS OF VIRTUAL IMAGE OF I PERSONALITY

The article highlights the main theoretical and methodological issues related to research virtual self-image. Virtual self-image is considered as a special mounting model and within a single system in order to overcome the methodological difficulties in its study.

Key words: *virtual self-image, virtual reality, self-presentation, system, theoretical and methodological problems of studying virtual self-image.*

Постановка проблеми. Віртуальна реальність справляє значний вплив на сучасну особистість, представляючи все нові моделі оточуючого світу та вимагаючи від людини самовизначення і активної участі у віртуальних подіях. Проблема віртуального образу Я, самопрезентації та особливості її вивчення набуває актуальності в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів.

Виникнення віртуального образу, який бачиться як можливість скопіювати реальну дійсність, зробило можливим викривлення будь-якої події. Тією мірою, як відбувається віртуалізація реального буття, відбувається і віртуалізація особистості, тому важливим і актуальним постає питання про теоретичні та методологічні проблеми вивчення віртуального образу Я особистості.

Постановка завдання. Актуальність піднятого питання та дослідницький інтерес спеціалістів різних галузей до даної проблематики зумовлений істотною динамікою розвитку інформаційних технологій, багатомірністю віртуальної реальності та можливостей, що вона надає в створенні віртуальної особистості, віртуального образу Я, самопрезентації. Окрім зазначеного, має місце протиріччя в необхідності вивчення системи уявлень особистості про себе, що формується в реальності нового типу, та наявність теоретико-методологічних, методичних проблем у їх вивченні. Відтак, метою нашого дослідження є визначення теоретичних та методологічних проблем у вивченні віртуального образу Я.

Методологічні проблеми психології багато в чому обумовлені типовою для неї необхідністю об'єктивного дослідження суб'єктивних явищ. У психології не припиняються дискусії, присвячені пошуку нових методологічних систем і методів, а також оцінці вже наявних. У зв'язку з цим знаходження адекватної методології дослідження складно переоцінити, і саме від неї багато в чому залежить отримання нового теоретичного і емпіричного знання [2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивченню особливостей віртуального образу Я, мотивації його побудови, теоретичних та методологічних труднощів у вивченні, самоконструювання суб'єктів реальності нового типу було присвячено цілу низку досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених: О.П. Белінській [5], А.А. Будницького [3], З.С. Зав'ялової [4], Е.А. Левкової [3], Т.А. Наумової [1], О.В. Тихоновича [2] та інших.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних психологічних досліджень дозволяє зробити висновок, що проблема образу Я входить у більш широкий контекст психологічної проблеми Я в цілому. У поняття «образ Я» дослідники вкладають різний зміст і по-різному його трактують: суб'єктивне Я; результат взаємодії Я і не-Я; структурний компонент самосвідомості; розмаїтість ролей; настановна система; узагальнене уявлення; сторона цінності; афективно-когнітивне уявлення. Дослідження образу Я сучасних вітчизняних науковців дуже різнобічні, адже розкривають окремі аспекти проблеми, теоретичні та прикладні питання, що стосуються змісту, структури, функцій образу Я, його взаємозв'язку з індивідуально-психологічними характеристиками особистості, процесами саморозвитку та саморегуляції та іншого.

Однак аналіз таких різнобічних підходів не дає змогу досягнути найбільш суттєві

аспекти досліджуваного явища. Розмаїття ідей і теоретичних підходів до цієї проблеми вказує на невизначеність і суперечливість поглядів. Внаслідок цього виник цілий ряд проблем, пов'язаних з визначенням категоріального статусу «образу Я», з визначенням його як єдиного системного цілого або як сукупності елементів, рис, вимірів. В якості основних напрямків вивчення образу Я можна виділити наступні:

1. Соціально-психологічний підхід, який вивчає такі аспекти:

а) процесуальний, який відбиває усвідомлення себе через персоналізацію, персоніфікацію, ідентифікацію, атракцію, рефлексію, емоційну оцінку, визначення стратегії зміни своєї поведінки і поведінки «Іншого»;

б) інтеракціоністський, який відбиває встановлення в онтогенезі відносин: «Я – Інший», «Я – Вони»; що виявляється в ситуаціях, коли особистість усвідомлює себе і діє спільно з «Іншими»;

в) регулятивний, який здійснює корекцію поведінки особистості через реалізацію функцій досягнення внутрішньої узгодженості, інтерпретації набутого досвіду, антиципації своєї поведінки;

г) соціально-рольової, що виявляється у взаємодії соціальних ролей і «Я».

2. Вивчення феномену «образ Я» з точки зору терапевтичного процесу і психотерапевтичного впливу.

3. Віковий підхід, який вивчає наступні аспекти:

а) енергетичний, що забезпечує стійкість психічної реальності «Я»;

б) інтеграційний, який вивчає цілісність особистості;

в) функціональний, що розкриває образ Я в самоствердженні, самооцінці, саморегуляції, самоприйнятті;

г) опозиційний, який відбиває наявність протиріч між «Я у власних очах» і «передбачуване Я в очах іншого»;

д) герменевтичний, що роз'яснюють і описує уявлення про себе, що виділяє різні стадії розвитку образу Я [6].

Основними проблемами, які постають перед дослідниками у вивченні віртуального образу Я, є: по-перше, особливості самої віртуальної реальності, а по-друге, складності у вивченні образу Я та його віртуального прототипу. Серед першої групи факторів необхідно зазначити: об'єктивність віртуальної реальності, а при цьому – побудову множини реальностей альтернативних їй; анонімність комунікації у віртуальному середовищі; відображення в реальності загальних соціальних закономірностей; розуміння віртуальності як без-

перервного процесу конструювання образу світу і образу себе; анонімність, відсутність соціальних обмежень; дистантність; розмитість просторових і часових меж; моделювання в реальному масштабі часу; імітація навколишнього оточення з високим ступенем реалізму; можливість впливати на навколишню обстановку і мати при цьому зворотний зв'язок.

На основі застосування до Інтернету таких властивостей віртуальної реальності, як поліонтизм (поліонтизм віртуалістики передбачає актуалізацію безлічі онтологічно рівноправних віртуальних реальностей) і автономність, а також трактування віртуального як недовтіленого, неповного існування. Під час впливу інтернет-комунікації на ідентичність можна підкреслити наступну антиномію: індивід одночасно вважає і не вважає себе носієм ролей і відносин, в які вступає у віртуальній реальності. Це призводить до розмивання ідентичності в аспекті меж між реальним Я, віртуальним Я і фантазією, ігровим образом і, як наслідок, до нерозділення меж моральної відповідальності.

Серед факторів другої групи головна складність полягає в тому, щоб вивчити особливості розвитку віртуального образу Я, не втрачаючи, а враховуючи його системні (інтегральні) якості, зв'язки з навколишнім середовищем і діяльністю суб'єкта, цілісний характер їх розгортання в часі, різнорівневність організації.

Відсутність маркерів тілесності: віртуальна реальність конструює для людини нове «тіло», що не має характеристик народження, старіння і умертвіння, а це означає, що воно виглядає більш привабливим з точки зору реалізації потенціалу, що закладений у свідомості. Свідомість прагне прожити певний проміжок часу в штучному просторі з новою, більш досконалою організацією тіла, і якими б подіями не рясніла віртуальна реальність, вона не в змозі привести фізичне і віртуальне тіло до смерті, і людина це усвідомлює. Нова організація простору дає можливість людині зануритись в реальність, проживаючи багато життів, для того щоб реалізувати актуальні образи світу.

Можливість «гри» з ролями і збільшення кількості можливих соціальних ситуацій утворюють нові труднощі – побудову множинного Я. У віртуальному просторі особистість, часто розпадається на велику кількість її віртуальних похідних, що можуть радикально різнитися між собою. За допомогою віртуальної реальності людина може презентувати себе з того боку, з якого б вона хотіла, щоб її бачили. Це надає впевненості в собі, у своїх силах;

надає людині можливість керувати думками інших щодо неї.

Вважається, що участь у віртуальній комунікації може впливати на реальний образ Я різними способами. Крім нових можливостей приналежності до соціальних категорій, віртуальна комунікація – завдяки таким своїм особливостям, як анонімність, невидимість і безпека – надає особистості можливість створювати віртуальний образ Я за своїм вибором. Невидимість означає можливість зміни зовнішнього вигляду і невербальних проявів. Звідси основна особливість віртуальної самопрезентації, що визнається більшістю дослідників – це можливість майже абсолютного керування враженням щодо себе.

Віртуальна реальність мережі Інтернет не володіє засобами звичайної реальності: час і простір віртуального світу інші. Навіть режим так званого «реального часу», використаний при комунікації, – симулякр, тобто копія реального часу, мімікуючий під нього.

Дослідження віртуального образу Я особистості концентровані навколо проблеми мотивації. Створення віртуального образу Я забезпечує можливість піти як від зовнішнього вигляду, так і від статусної приналежності і її зовнішніх атрибутів, а також від низки соціальних ознак: статі, віку, національності, економічного статусу та іншого. Можливість максимального самовираження, аж до невідомої самозміни, є однією з поширених мотивацій віртуальної комунікації у найбільш активних її учасників.

На основі аналізу досліджень І.А. Медведєвой можна виділити мотиви, пов'язані з компенсацією недоліків і з бажанням придбати новий досвід, розширити можливості реальної соціалізації. Прагнення до компенсації недоліків може бути пов'язано:

1. З Я-концепцією, з ідеальним образом Я, з прагненням до його реалізації. Створення ідеального образу Я у віртуальній реальності дозволяє особистості, з одного боку, компенсувати те, що неможливо досягти, з іншого боку, дає можливість перенесення віртуального в реальне.

2. З прагненням реалізувати властиві особистості, несхвалювані оточуючими негативні агресивні тенденції, які неможливо реалізувати в реальному соціальному середовищі. Реалізація агресивних тенденцій у віртуальному середовищі дозволяє особистості звільнитися від них і не проявляти їх у процесі спілкування з оточуючими людьми.

3. Створення віртуального образу Я особистості може бути пов'язане з бажанням

контролювати себе, свої деструктивні тенденції, у результаті відбувається певний процес навчання, що дає можливість особистості контролювати їх і в реальній дійсності.

4. З бажанням справити враження на оточуючих у відповідності з існуючими нормами або в суперечності з ними, що залежить від ступеня нормативності (створення віртуального образу Я з позитивними якостями, що відповідні нормам і цінностям суспільства) або модальності особистості (віртуальний образ Я демонструє якості і властивості, що не відповідають суспільним нормам і відхиляються від ідеалу).

5. Мотивацією створення віртуального образу Я може бути прагнення до влади, засноване на відповідних якостях і властивостях, але не реалізоване в соціальній дійсності в силу будь-яких обставин.

6. Віртуальна зміна статі (більш характерна для чоловіків) може бути пов'язана з прагненням привернути увагу, що легше зробити в образі жінки, оскільки жінок-користувачів в Інтернеті менше, і можливістю в ролі жінки реалізувати владу над чоловіками [5].

Вся сукупність цих мотивів тією чи іншою мірою пов'язана з компенсаторним прагненням подолати об'єктивні чи суб'єктивні труднощі реального спілкування і взаємодії. Мотиви створення особистістю віртуального образу Я можуть бути пов'язані і з прагненням випробувати щось, раніше не випробуване. Це характерно для підліткового і юнацького віку. Віртуальна особистість створюється з метою отримання нового досвіду, у процесі реалізації якого відбувається самовираження, самореалізація, самоствердження. Можна сказати, що це пошук самого себе через віртуальне входження в різні соціальні ролі. Такий пошук самовираження через соціальні ролі може бути позитивним в плані розширення соціальних перспектив, підготовки до реальних соціальних ролей, але разом з тим може мати і негативні тенденції «відходу» від реальної соціальної взаємодії або самовираження в соціально небажаних формах [4].

Однак, крім незадоволеності реальним образом Я, віртуальний образ Я може створюватися з ряду інших причин. Створення віртуального образу Я, що відрізняється від реального, може відбуватися також для того, щоб випробувати новий досвід. Саме в цьому контексті поняття «експериментування з ідентичністю, з образами» найбільш доречно, тобто віртуальний образ Я, що відрізняється від реального образу Я, не тільки виражає щось, що вже є в особисто-

сті, але й може бути прагненням випробувати щось раніше не випробуване. Відомо, що прагнення до подібного експериментування з образом Я, бажання спробувати себе в усе нових і нових ролях, випробувати новий досвід – особливість відкритої особистості, тобто такого стану образу Я, для якого характерний пошук альтернатив подальшого розвитку [4].

Таким чином, множинність віртуальних образів Я може бути пов'язана з відкритістю реального образу Я. Між віртуальним образом Я і реальним образом Я можемо спостерігати взаємовплив.

Створення віртуального образу Я, що відрізняється від реального, може бути пов'язане з незадоволеністю певними сторонами реального життя. У цьому випадку віртуальний образ Я може бути «здійсненням мрії, нездійсненої в реальності, мрії про силу і могутність чи про належність і розуміння». У віртуальній комунікації стає можливим вираження заборонних у реальності агресивних тенденцій, висловлювання поглядів, що неможливо висловити в реальності навіть найближчим людям, вираження подавлених у реальності граней своєї особистості, задоволення заборонних у реальності сексуальних спонукань, бажання контролю над іншими людьми, маніпулятивних тенденцій.

Таким чином, віртуальний образ Я може слугувати вираженням подавленої частини своєї особистості чи задовольняти потребу у визнанні та силі. Задовольняючи потребу у визнанні та силі, люди створюють такий віртуальний образ Я, що відповідає їх ідеалу Я і заміщає «погане» реальне Я. Позаяк виникає ряд питань, що потребують вирішення:

1. Чому в разі віртуальної взаємодії можливий спектр самопрезентації настільки обмежений (йдеться фактично лише про стратегії переваги і привабливості, у той час як, наприклад, стратегії демонстрації відносин або причин поведінки відсутні)?

2. Якою мірою віртуальний образ Я співвідноситься з реальним?

3. Чи існує вплив віртуального образу Я на реальний та реальну ідентичність користувача? І якщо так, то які його змістовні особливості [3]?

Сучасні засоби інтернет-комунікацій – блоги, соціальні мережі, сайти знайомств і таке інше – слугують інструментами створення і проектування бажаного образу Я у свідомості віртуального співрозмовника. Всесвітня павутина надає людині великі можливості в конструюванні не тільки віртуального образу світу, а й власного Я. Видумана особистість в певний момент вже

не залежить від свого творця. Таким чином, існує можливість зміни реального образу Я за рахунок віртуального. Деякі користувачі Мережі висувують на перший план одні свої ознаки, а інші навмисно приховують. Деякі надають скоріше бажані «факти» відносно себе, ніж дійсні. Інші надають перевагу, щоб про них не було відомо взагалі нічого.

Люди, що створюють віртуальні образи Я, або мають велику кількість референтних груп, із яких вони можуть вільно виїти (тобто, володіють широкою ідентичністю), або соціальна ідентичність взагалі не є переважачим аспектом. Для людей, які схильні конструювати віртуальні образи Я, може бути характерний високий ступінь соціальної ригідності і переважання в ідентичності в цілому соціальної ідентичності. Створення віртуального образу Я, що відрізняється від реального, може бути пов'язано з незадоволеністю певними сторонами реального образу Я. Створення віртуального образу Я здійснюється як раз для того, щоб, користуючись ним у віртуальній реальності, вирішити проблеми, які невирішені в реальному соціумі, і задовольнити потреби, які фрустровані реальною дійсністю [5].

Ще одна актуальна проблемна область у вивченні віртуального образу Я пов'язана з подоланням фрагментарного підходу до його дослідження, коли розглядаються лише окремі компоненти або елементи, у зв'язку з цим виявляється дефіцит досліджень, які вивчають образ Я як цілісну модель, як системне утворення, при дослідженні якого необхідно позначити його системні якості та встановити взаємозв'язок і взаємозалежність його елементів і компонентів в рамках загальної структури [2].

Отже, у процесі дослідження віртуальний образ Я спочатку слід розглядати як певну систему, а вже потім виявляється закономірна картина стійких відношень його аспектів. Цей образ слід розглядати як цілісний об'єкт, якості якого не зводяться до властивостей окремих його складових. Крім того, опис аспектів не має самодостатнього характеру, оскільки їх потрібно описувати не самі по собі, а з урахуванням місця, ролі та функцій у віртуальному образі Я. Між аспектами слід визначити саме ті зв'язки, які забезпечують його цілісність, існування і розвиток, та врахувати всі внутрішні зв'язки і відносини, фактори, які впливають на функціонування системи. Особливо ускладнює проблему встановлення взаємозв'язків в межах системи ієрархічність її побудови. Побудова ієрархії елементів і відносин за визначеними критеріями при дослідженні вимагає принцип субординації, тому постає проблема

управління віртуальним образом Я як формою реалізації цього взаємозв'язку.

Дослідження віртуального образу Я потрібно здійснювати разом із вивченням навколишнього середовища, умов функціонування, входів і виходів, одночасно уникаючи несуттєвих занадто конкретних даних окремих підходів та застосовуючи потрібний аналіз до системи уявлень особистості про себе. Всі його характеристики слухно вивчати не як константні, а як динамічні. Згідно з принципом випереджачого відображення розвиток віртуального образу Я відбувається за умови існування нагальної проблемної ситуації, тому потрібна не констатація його поточного стану, а можливість прогнозування найімовірнішого стану в майбутньому та розгляду вирішення проблеми з урахуванням історії її виникнення, близьких та подальших наслідків, орієнтації на подальший результат діяльності.

Таким чином, основними методологічними аспектами вивчення віртуального образу Я постають:

1) на рівні філософської методології – аналітико-синтетична логіка, у межах якої образ Я постає як онтофеноменологічна даність; вивчається через абстрагування його окремих аспектів та відображення його конкретної цілісності; розглядається через категорії:

а) «цінності» – до образу себе входять мотиви, які ціннісно самовизначені;

б) «розвиток» – образ себе постійно необоротно змінюється, а його початковий стан визначає подальший (категорія «причинності»);

в) «розум» – як вищий тип мисленнєвої діяльності та «мислення» – як спосіб вирішення проблемних ситуацій, завдяки яким відбувається розширення, уточнення, поглиблення, диференціація аспектів образу Я;

2) на рівні методології психології – принцип системності, у рамках якого віртуальний образ Я постає як цілісна сукупність аспектів, яка не зводиться до суми їх властивостей, але визначається ними, типом їх взаємодії і розкривається через:

а) базову категорію «образ» – системну властивість свідомості, яка містить образ світу, образ себе та образ дії;

б) категорію «Я» як метапсихологічний еквівалент категорії «суб'єкт» – Я постає як суб'єкт діяльності, об'єкт самопізнання, носій реальності;

3) на рівні конкретно-тематичної методології – структурно-функціональний підхід.

Змістовою характеристикою останнього є розгляд віртуального образу Я як цілісного психічного, сутність якого встановлюється

ся через визначення диференційованих аспектів та їх відношення до функціонування цілого. Представлені методологічні аспекти вивчення віртуального образу Я уможливають втілення різних ідей, підходів в єдину цілісну картину [6].

Висновки з проведеного дослідження:

1. Вивчення особливостей та проблем дослідження віртуального образу Я особистості в умовах нового віртуально-інформаційного середовища передбачає дві лінії аналізу: вивчення віртуального середовища як нового ресурсу побудови віртуального образу Я; вивчення трансформацій образу Я за умови їх перебігу у віртуальному середовищі. Конструювання віртуального образу Я породжує анонімність мережі, фрустрація візуальних і тактильних контактів, потенційна багатоманітність інтернет-співтовариств. Існує можливість зміни реального образу Я за рахунок віртуального.

2. Створення віртуального образу Я, що відрізняється від реального, може бути пов'язано з незадоволеністю певними сторонами реального образу Я. Створення віртуального образу Я здійснюється як раз для того щоб, користуючись ним у віртуальній реальності, вирішити проблеми, які не вирішені в реальному соціумі і задовольнити потреби, які фрустровані реальною дійсністю.

3. Серед проблем, пов'язаних з дослідженням віртуального образу Я, можна виділити наступні: багатозначність поняття образу Я та віртуальний образ Я, його залежність від теоретичного та дослідницького контексту, розгляд його або в струк-

турних, або в процесуальних термінах; детермінація змісту віртуального образу Я або виключно зовнішніми чинниками, або внутрішніми; переважання тенденції фрагментарності в дослідженнях віртуального образу Я.

4. Подолання цих методологічних труднощів можливо при розгляді віртуального образу Я як особливої настановної моделі та в рамках єдиної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Наумова Т.А. Особенности конструирования образа «Я» независимых и зависимых от Интернета пользователей / Н.И. Леонов, Т.А. Наумова // Вестник Костромского государственного Университета им. Н.А. Некрасова. Сер. «Акмеология Образования». – 2005. – Т. 11. – № 2. – С. 140–145.
2. Тихонович О.В. Исследование Я-образа: методологические и методические проблемы / О.В. Тихонович // Психологический журнал. – 2008. – № 1(17). – С. 73–77.
3. Будницкий А.А., Левкова Е.А. Теоретические и методологические проблемы исследования Я-концепции [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/simpoz3/67.pdf>.
4. Завьялова З.С. Самоидентификация личности в условиях сетевых коммуникаций: постановка проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://huminf.tsu.ru/jurnal/vol4/zzs_samoident.
5. Белинская Е.П. Интернет и идентификационные структуры личности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://banderus2.narod.ru/70244.html>.
6. Щербак Т.І. Развитие образу Я у период репрезентации интеллектуальности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Т.І. Щербак – Херсон, 2013. – 187 с.